

De lat moet hoger

Een kritiek op *Grenzen aan de Concurrentie*

Pieter Saey

Vakgroep Geografie, RUG

Petrella en de Groep van Lissabon hebben in hun analyse niet ver genoeg doorgedacht.

Hun redenering is oppervlakkig en krijgt daardoor moralistische en technocratische

trekjes, vindt Pieter Saey. In dit artikel doet hij een poging om dieper te graven.

Zowat honderddertig jaar geleden schreef een op de kap van zijn vriend levende filosoof: "Accumuleer, accumuleer! Dat is Mozes en de profeten!". Hij liet er geen twijfel over bestaan wie die profeten waren: "Accumulatie om der wille van de accumulatie, produktie om der wille van de produktie, dit was de formule, waarmee de klassieke economen de historische roeping van de bourgeois-periode aangaven" [1]. De klassieke economen dus. Vandaag de dag krijgen de economen opnieuw de volle laag en nog wel van een UCL-professor, die tevens hoofd is van het FAST-programma van de EU-Commissie en voorzitter van de Groep van Lissabon. Volgens die Groep van Lissabon hebben de economen zich ontpopt als de evangelisten van de bijbel van het concurrentievermogen. Zij hebben "de natuurrechtelijke aard van de meeste principes en mechanismen van de moderne kapitalistische markt-economie op grond van hun wetenschappelijke autoriteit... gecodificeerd en vastgelegd" [2]. Maar er is een verschil tussen de filosoof en de professor. De eerste wou de onteigenaars onteigenen, d.w.z. de produktiemiddelen uit de handen van de bourgeois halen. De tweede wil gemeenschappelijke pogingen ondernemen, d.w.z. vier mondiale contracten afsluiten: het levensbehoefte-contract (ongelijkheden wegnemen), het culturele contract (tolerantie en dialoog van culturen), het

democratische contract (naar een mondiaal bestuur) en het aarde-contract (toepassen van duurzame ontwikkeling). De tweede doet dat omdat hij een aantal zaken weet die de eerste niet wist en ook niet kon weten. Marx kon niet weten dat er in de Westerse landen een sociaal pact zou worden gesloten en een welvaartsstaat zou worden opgebouwd. Hij kon ook niet voorzien - al werd hij er wel voor gewaarschuwd - dat de prijs voor de onteigening van de onteigenaars het installeren van een totalitair regime zou zijn. En er was nog iets anders. Marx had aangetoond hoe onmenselijk de kapitalistische produktiewijze wel was (en moest zijn). Tegelijk echter schreef hij de bourgeoisie een revolutionaire rol toe in de ontwikkeling van de produktiekrachten. Die ontwikkeling was voor hem de noodzakelijke drager van maatschappelijke vooruitgang op politiek, economisch en cultureel vlak. Er zijn ondertussen nogal wat dingen gebeurd die bij deze visie een groot vraagteken plaatsen. Toch is er niet zozeer iets mis met Marx dan wel met Petrella en zijn groep. Ik vrees dat hun redenering te oppervlakkig is en daardoor de moralistische en technocratische toer opgaat.

De redenering

Laat me beginnen met een lang citaat uit het boek van de Groep van Lissabon, *Grenzen aan*

de Concurrentie. "De geschiedenis van het kapitalisme wordt niet langer begrensd door en beperkt tot de nationale grenzen. Er komt in snel tempo een nieuw tijdperk van mondiaal kapitalisme op en dit zal de evolutie van onze samenlevingen in de komende decennia kenmerken. De wereld is niet een post-kapitalistisch tijdperk ingegaan. De eigendom van, en nog belangrijker, de toegang tot controle van de kapitaalsmobilisatie voor het meest efficiënte gebruik van de beschikbare materiële en immateriële hulpbronnen van de wereld, blijft nog steeds de dominante factor van de economische en socio-politieke macht. De opkomende doorbraak voltrekt zich niet tussen een kapitalistische en een post-kapitalistische maatschappij, noch tussen een 'goed' (de sociale markteconomie) en een 'slecht' kapitalisme (de jungle, de 'casino-economie'). Het gaat meer om een doorbraak van een zwakker wordend nationaal kapitalisme naar een groeiend mondiaal kapitalisme" (49) [3].

Volgt hieruit het besluit dat we alles in het werk moeten stellen om deze evolutie tegen te gaan? Om het gebruik van de hulpbronnen van de wereld van andere dingen te laten afhangen? Neen, de Groep van Lissabon knipoogt naar Adam Smith en ziet een andere revolutie: "Deze verschuiving geeft een opkomende historische omwenteling aan: de wereld begint geleidelijk te verschuiven van het tijdperk van de welvaart van de naties naar het tijdperk van de welvaart van de wereld" (49). Vanwaar dit knipogend optimisme? Het antwoord is niet ver te zoeken. Door wat er momenteel in de wereld aan het gebeuren is, op te vatten als een overgang van nationaal naar mondiaal kapitalisme, kan de Groep van Lissabon het sluiten van contracten voorstellen als een oplossing voor de fundamentele problemen waarmee de mensheid geconfronteerd wordt. De redenering gaat als volgt.

Niet het kapitalisme als dusdanig is het probleem, wel de excessen ervan. Concurrentie op zich heeft talrijke voordelen, maar ongebreidelde concurrentie is als een leerling-tovenaar, zij schept problemen die zij zelf niet kan oplossen: economische verwoesting, ongelijkheden tussen en binnen de naties, ecologische verloedering en machtsconcentratie in niet-aansprakelijke econo-

mische eenheden. Dat is nu het geval op wereldvlak, maar dat was *mutatis mutandis* ook al het geval in de 19de-eeuwse staten. En wat stellen we dan vast? Dat de excessen destijds geneutraliseerd zijn door de inspanningen van de toenmalige samenlevingen om de sociale omstandigheden te verbeteren en de representatieve democratie in te voeren. De natiestaat heeft de eigenaars van kapitaal ertoe kunnen bewegen de controle op de kapitaalsmobilisatie te delen met andere geledingen van de bevolking. Het essentiële is dat er per natiestaat een sociaal contract tot stand kwam. Nu doen de uitwassen zich voor op mondiaal niveau. Dus moeten er op dat niveau contracten worden ontwikkeld. De gevorderde landen, Japan, Noord-Amerika, West-Europa, moeten daarin, gezien hun ervaring terzake, de weg wijzen. De nodige sociale actoren zijn voorhanden: de verlichte elites van de meest ontwikkelde landen en opkomende mondiale civiele maatschappij, vooraansnog een tweeledige nevelvlek van enerzijds groepen gegroeid in en rond de Verenigde Naties en anderzijds de vrijwilligers- en niet-gouvernementele organisaties. Ik denk dat dit geen adequate formulering van de problematiek is.

Mondialisering en mondiaal kapitalisme zijn twee

Het begint al fout te gaan in het eerste hoofdstuk, onder andere waar gezegd wordt dat het moderne nationale kapitalisme zich ontwikkeld heeft doorheen de totstandkoming van een geïntegreerd wereldwijd handelssysteem onder heerschappij van Europa (39-40). Dat op die uitspraak niet voldoende doorgedacht wordt, wordt duidelijk in een paragraaf over het onderscheid tussen internationalisering, multinationalisering en globalisering. De Groep wijst erop dat dit drie verschillende processen zijn en legt uit hoe de verhouding tussen de staat en onderneming in elk van deze processen telkens anders komt te liggen. Internationalisering is een kwestie van toenemende handelsbetrekkingen en migraties tussen twee of meer natiestaten. Bij multinationalisering gaat het om "de transfer en delokalisatie van hulpbronnen, vooral kapitaal, en in mindere mate arbeid, van de ene nationale economie naar de andere". Globalisering is "het proces

waardoor gebeurtenissen, beslissingen en activiteiten in een bepaald deel van de wereld belangrijke gevolgen gaan hebben voor individuen en gemeenschappen in heel andere delen van de wereld" (39,40,46). Het is in de schets van internationalisering dat de Groep het geïntegreerd handelssysteem ter sprake brengt. Op zich roept de term 'internationalisering' het beeld op van de transformatie van regionale economieën in nationale economieën die daarna in toenemende mate met elkaar betrekkingen aangaan. Hij roept het beeld op van een langzame opbouw van de wereldeconomie vanuit een geografisch beperkt oorspronggebied. Toch lijkt de Groep veeleer een tegenovergestelde visie aan te hangen, nl. dat het gaat om een verdichting en verdieping van een systeem van geografische arbeidsverdeling dat al bij de aanvang supra-nationaal was. Ik leid dat af uit het feit dat de Groep de internationalisering in het moderne nationale kapitalisme opvat als de integratie van buiten-Europese samenlevingen, via kolonisering en mercantilisme, in een wereldomvattend handelssysteem onder Europese heerschappij. De Groep verwijst daarbij naar de globaliseringsthese van Modelski en naar Braudels conceptie van een 'économie-monde'. Zij is zich kennelijk niet bewust van al hetgeen die tegenovergestelde visie inhoudt.

De Groep schrijft: "Gedurende duizenden jaren hebben mensen goederen en diensten verhandeld van natie tot natie en zijn ze van het ene land naar het andere getrokken, met of zonder dwang. In het moderne nationale kapitalisme kreeg internationalisering een vastere vorm" (39) [4]. Internationalisering in een wereldeconomie is echter meer dan alleen het vastere vorm krijgen van iets dat al duizenden jaren aan de gang is. Ik kan dit best duidelijk maken door de wereldeconomie ideaaltypisch te vergelijken met een ander soort huishouding, een overwegend agrarische zelfvoorzienende streekeconomie met interne markten. In een dergelijke regionale economie produceert men voor eigen behoeften, d.w.z. wat men zelf consumeert, de overschotten die men op de interne markten verhandelt en het tribuut dat men aan de lokale landheren en aan de vorst verplicht is. Het kan gebeuren dat men in tijden van nood voedsel invoert uit andere streken, of

dat men in tijden van overvloed voedsel uitvoert naar streken die op dat moment noodlijdend zijn. Wel is er lange-afstandshandel in luxe-artikelen volgens het principe van de koningshandel. Een dergelijke regionale economie of een agglomerat van dergelijke regionale economieën onder de heerschappij van één vorst contrasteert sterk met de kapitalistische wereldeconomie. Daarin neemt internationalisering niet enkel een vastere, maar ook een andere vorm aan. Streken produceren niet meer voor de eigen behoeften (in de bovenstaande betekenis), maar voor de wereldmarkt, met inbegrip van de lokale, regionale en nationale markten. De lange-afstandshandel is niet meer beperkt tot luxe-artikelen en wordt ook niet meer gevoerd volgens het principe van de koningshandel. Er heerst een geografische arbeidsverdeling, die tot uiting komt op het niveau van de streken, van de landen én van de wereldeconomie zelf. Dat maakt de betrokken gebieden sterk afhankelijk van elkaar. Zij functioneren alleen nog maar binnen een wereldomvattend netwerk. Het gaat bovendien om een asymmetrische wederzijdse afhankelijkheid. Sommige gebieden spelen een leidende rol in het netwerk, andere gebieden moeten volgen in die zin dat hun economie en maatschappij wordt ingericht naar de behoeften van de eerste streken. Op het niveau van de wereldeconomie heerst een geografische arbeidsverdeling tussen kerngebieden, semiperifere gebieden en perifere gebieden. In de kerngebieden is de technologisch geavanceerde productie met vrije boeren en loonarbeid geconcentreerd, in de perifere gebieden de laagtechnologische productie met horigheid, lijfeigenschap, slavernij, semi-proletariaat. De semiperifere gebieden nemen een tussenpositie in [5]. Samengevat: de wereldeconomie is een systeem van geografische arbeidsverdeling tussen kern-, semiperifere en perifere gebieden, waartussen een asymmetrische wederzijdse afhankelijkheidsverhouding bestaat.

Dit brengt ons tot een andere conclusie met betrekking tot het mondiale kapitalisme. Dat er kerngebieden bestaan binnen een wederzijdse afhankelijkheidsverhouding betekent dat het sociaal contract en de welvaartsstaat onder zeer specifieke voorwaarden zijn ontstaan. Deze voor-

waarden kan men niet herleiden tot een nationaal kapitalisme, waarvan de hedendaagse tegenhanger dan het mondiale kapitalisme zou zijn. Het zijn integendeel voorwaarden die te maken hebben met de differentiële en differentiërende manier waarop het kapitalisme, dat altijd al mondiaal is geweest, werkt in kerngebieden en perifere gebieden. De Groep beklemtoont het nieuwe van de mondialisering en stelt het mondiale tegenover het nationale kapitalisme. Daardoor stelt de Groep zichzelf in staat om wat voordien in de kerngebieden mogelijk was (het ontwikkelen van een maatschappelijk contract) te projecteren op een grotere schaal, die van de wereldeconomie in haar geheel. In feite is mondialisering niets meer (maar natuurlijk ook niets minder) dan een andere modaliteit van de werking van de wereldeconomie die een systeem van arbeidsverdeling tussen kern, semiperiferie en periferie blijft [6]. Een projectie op mondiale schaal van wat ooit op nationale schaal is kunnen gebeuren, wordt daardoor erg dubieus. Mondialisering krijgt hierbij wel een engere betekenis. Zij verwijst naar de processen die ertoe geleid hebben dat:

- multinationalaal gaan voor steeds meer ondernemingen in steeds meer sectoren een strategisch imperatief is geworden (waar het voordien niet veel meer was dan een winstgevende optie voor slechts enkele grote ondernemingen) [7],
- de nationale staat sterk aan belang inboet,
- de 'grote verhalen' een crisis doormaken.

Dat het kapitalisme (als historisch systeem) altijd al mondiaal is geweest, wil zeggen dat maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen slechts te verklaren zijn doordat ze plaatsgrijpen in een stelsel van geografische arbeidsverdeling dat ze zelf constitueren en dat zich reproduceert doorheen processen van periferisering, kernvorming, hegemonie-opbouw, fragmentatie, polarisering, homogenisering, differentiëring, opbouw van nationale staten, toepassing van overlevingsstrategieën, versterking en neutralisering van antisysteembewegingen.

De ervaring van de kernlanden

De leden van de Groep van Lissabon zijn uitsluitend afkomstig uit Japan, Noord-Amerika en West-Europa. De reden is dat de Groep "de ver-

antwoordelijkheid en het vermogen van de meest ontwikkelde en machtige landen van de wereld wil aanwenden om het hoofd te bieden aan de nieuwe mondiale problemen en vooruitzichten". De genoemde gebieden "hebben een lange ervaring opgedaan met het bevorderen en in stand houden van culturele diversiteit, democratische instellingen, menselijke tolerantie en maatschappelijke verantwoordelijkheid" (21). Zelfs wanneer onmiddellijk wordt toegegeven dat ze ook grote rampen over de mensheid hebben gebracht, smaakt dit toch naar *the white man's burden*.

Bekijken we deze ervaring en meer bepaald het afzwakken van de excessen van het nationaal kapitalisme in de democratische verzorgingsstaat. Het is opvallend hoe weinig uitleg de Groep daarover geeft, dit in tegenstelling tot de uitvoerige uiteenzettingen over de redenen waarom de verzorgingsstaat wordt ontmanteld en de concurrentie-ideologie iedereen in zijn ban kan houden. De verzorgingsstaat begon in Duitsland met Bismarck en werd na de tweede wereldoorlog verder ontwikkeld in Groot-Brittannië met Lord Beveridge, na de crisis van 1929 in de Verenigde Staten met Roosevelt en na de tweede wereldoorlog in Scandinavië met de sociaal-democratische regeringsstelsels (61). De Groep suggereert dus een verband tussen de uitbouw van de verzorgingsstaat en periodes van crisis en oorlog. Precisering blijft echter uit. Over de ontwikkeling van de democratische instellingen komen we nog minder te weten. We moeten het doen met de simpele vaststelling uit de inleiding: "De staat, als promotor en borg van het publieke algemeen belang, kwam tussenbeide" (19). Dat is op zijn zachtst gezegd misleidend. De excessen van het kapitalisme werden inderdaad door de staat afgezwakt, maar dan wel omdat er maatschappelijke druk was van onderuit. Dat de staat promotor en borg is van het algemeen belang, laten we voor rekening van de Groep. Een dergelijke uitspraak zegt meer over de staatsopvatting van de Groep dan over de realiteit. Daarom lijkt het aangewezen die realiteit hier kort in herinnering te brengen [8]. Er is lering uit te trekken.

Wanneer men de indruk heeft dat de staat de behartiger is van het algemeen belang, dan komt

dat doordat in de kernstaten een politiek regime heerst dat maatschappelijke tegenstellingen onder controle kan houden. Het partijstelsel speelt hierbij een beslissende rol. Politieke partijen vertolken de bekommernissen van de civiele maatschappij [9] en zorgen ervoor dat deze bekommernissen voorwerp worden van overheidsop treden. Partijen die slechts een deel van de civiele maatschappij vertegenwoordigen, organiseren dit overheidsop treden, maar die praktijk wordt ge legitimeerd door het aanvaarden van politieke oppositie als een alternatieve regering. Zo geraken tegenstellingen in de civiele maatschappij op de politieke agenda zonder het regime te destabiliseren en op die manier spelen politieke partijen een integratieve rol in de kernstaten [10]. Dat kan evenwel maar op twee voorwaarden: dat de tegenstellingen die zij vertolken van fundamentele aard zijn, d.w.z. de grondslagen van de maatschappelijke orde zelf betreffen, en dat een en ander democratisch verloopt. Aan die twee voorwaarden is voldaan.

De Franse Revolutie heeft het besef bijgebracht dat de wereld onder druk van de economische ontwikkeling aan permanente verandering onderhevig is. Oude belangen komen in verdrukking, nieuwe belangen treden op de voorgrond. De bevolking wordt gemobiliseerd rond de idee van de gesecculariseerde en gecentraliseerde natiestaat - wat tot een conflict leidt met de kerk die vasthoudt aan haar privileges en met de regio's die autonoom willen blijven en hun identiteit willen bewaren. De toenemende industrialisering, die zich concentreert in oude en nieuwe steden, maakt de tegenstelling arbeidkapitaal explosief en brengt het platteland in conflict met de stad. Het is rond deze fundamentele tegenstellingen of breuklijnen dat de politieke partijen zich hebben georganiseerd en hun programma hebben opgesteld, dit vanuit een conservatieve ideologie (zoveel mogelijk waarden van de vroegere standenmaatschappij overeind houden), vanuit een liberale ideologie (overwogen, zorgvuldige monitoring van de modernisering) of vanuit een socialistische ideologie (het tempo van de vermeende vooruitgang versnellen) [11]. In dit licht bekeken hoeven de resultaten van het vergelijkend onderzoek van

Ruenschmeyer e.a. ons niet te verwonderen. Het blijkt dat het de in partijen en vakbonden georganiseerde arbeidersklasse is, die de democratie in de kernlanden tot een realiteit heeft gemaakt. De aristocratie, de landadel was gewoon tegen. De bourgeoisie was ook, zij het meer genuanceerd, tegen. Zij forceerde wel de eerste doorbraak, de instelling van een parlementair regime. De middenklasse dwong de uitbreiding van het stemrecht af en fungeerde zo als wegbe-reider voor het instellen van het enkelvoudig algemeen stemrecht onder druk van de arbeidersbeweging [12]. Op die manier is de liberale democratie gerealiseerd, die een oplossing biedt voor twee essentiële problemen: het constitutionele probleem hoe willekeurig in de uitoefening van de staatsmacht te voorkomen en het politieke probleem hoe het volk de macht te geven. In de liberale democratie worden regelmatig pluralistische verkiezingen gehouden waarbij twee of meer politieke partijen met elkaar wedijveren met als inzet de vorming van de regering. De regering legt verantwoording af tegenover het parlement. Alle volwassen burgers hebben stemrecht. Er zijn politieke vrijheden die alle burgers het recht geven van vrije organisatie en vrije meningsuiting.

De indruk dat de staat de promotor is van het algemeen belang ontstaat nog op een tweede manier. Kernlanden zijn niet alleen liberale democratieën, maar ook sociaal-democratieën. Er is een oplossing gevonden voor de sociale kwestie. Die oplossing heet de welvaartsstaat. Het georganiseerde kapitaal en de vakbeweging dragen een door de staat gesanctioneerd verzekeringsstelsel dat de risico's van het arbeidersbestaan (loondering door ziekte, werkloosheid, ouderdom) moet opvangen. Deze kern van de welvaartsstaat wordt aangevuld, enerzijds met een sociaal vangnet dat ook degenen die buiten het geregelde arbeids-circuit staan, een overlevingsminimum moet waarborgen, en anderzijds met een reeks collectieve voorzieningen (onderwijs, gezondheidszorg, welzijnszorg, sociale huisvesting) waarbij ook de midden- en zelfs de hogere klassen voordeel hebben en dit in onevenredig grote mate [13]. De uitbouw van de welvaartsstaat heeft een ernstige bedreiging voor de legitimiteit van het regime

afgewend, nl. het verschil tussen woord en daad in de politiek. Ik doel hierbij niet op een verschil dat te wijten zou zijn of is aan onkunde of corruptie, maar op een verschil dat zijn oorsprong vindt in de voorwaarden die de wereldeconomie aan de politiek opdringt. Dat het welzijn van de (inwoners van de) staat afhangt van het concurrentievermogen van de ondernemingen in die staat is helemaal niets nieuws. Dat was al zo van bij het begin van wereldeconomie. De staat is verplicht een accumulatiepolitiek te voeren. Wanneer de ondernemingen sterk staan, zal de staat een vrijhandelspolitiek voeren en andere staten beletten aan protectionisme te doen. Wanneer het concurrentievermogen van de ondernemingen niet zo groot is, dan zal de staat een protectionistische politiek voeren, lasten verlagen, subsidiëren. De accumulatiepolitiek omvat nog een tweede luik, de sociale politiek: het zoeken naar aan de accumulatie aangepaste arbeidskosten, niet te hoog om de concurrentiekracht niet in het gedrang te brengen, niet te laag om arbeidersonrust te voorkomen. Over de accumulatiepolitiek spreekt niet de kiezer zich uit, maar de bedrijfs-wereld, de speculant. Zij kan derhalve haaks staan op de electorale politiek [14] waarmee de meerderheidspartijen het verkiezingsprogramma, gerelateerd aan de bovenvermelde breuklijnen, trachten uit te voeren. Electorale en accumulatiepolitiek kunnen samenvallen, zeker wanneer partijen zich profileren als protectionistisch, c.q. gepoorterd voor vrijhandel of inzake sociale politiek. Maar dat is dikwijls niet zo. Dat verschil tussen woord (verkiezingsprogramma) en daad (accumulatiepolitiek) is een bedreiging voor de legitimiteit van het regime. Die bedreiging is door de welvaartsstaat afgewend. De economische ontwikkeling heeft de welvaartsstaat betaalbaar gemaakt. Zij is mede het resultaat van de accumulatiepolitiek. Als verschil tussen woord en daad de prijs is voor bevrijding van armoede, ziekte en onwetendheid, dan valt daar best mee te leven en is er met de legitimiteit van het regime niets aan de hand.

Maar er is ook een andere prijs betaald. Doordat een beroep wordt gedaan op de staat en alles in wetten wordt gegoten, krijgt de oplossing van de sociale kwestie een dwangmatig karakter met

transmutatie van de betrokkenen tot gevolg. Hun vermogen tot zelforganisatie gaat verloren. Paternalisme, cliëntelisme en afstandelijkheid komen in de plaats. Problemen zoals ze door de betrokkenen echt ervaren worden zijn vervangen door problemen zoals de ambtenarij denkt dat ze ervaren worden. Experts definiëren de noden. Beneficianten zijn passieve ontvangers van diensten en hebben zelfs geen invloed meer op de vorm van de hulp, maar krijgen hulp en staan onder sociale controle door de staat. De welvaartsstaat wil bevrijding brengen, maar maakt 'hulpbehoevenden' onmondig en afhankelijk [15].

Dat is nog niet alles. Alle democratische partijen schuiven op naar het centrum. Het is de gewoonte partijen uit te zetten op een as rechts-links. Rechts is dan behoudend, links is progressief (zie de bovenstaande omschrijving van conservatisme, liberalisme en socialisme). De zin van deze rangschikking wordt steeds meer in twijfel getrokken. Ten onrechte, althans wanneer men rechts en links associeert met respectievelijk het verdedigen van een autoritair regime op economisch en politiek vlak en het verdedigen van de economische en politieke democratie. Het opschuiven naar het centrum betekent dat de eis tot economische democratie niet meer gesteld wordt. Deze evolutie lag al besloten in het sociaal pact dat mede aan de basis ligt van het naoorlogse type welvaartsstaat. In dat pact werd overeengekomen het beslissingsrecht inzake investeringen in handen te laten van het patronaat. Ook de inhoud van de politieke democratie verandert: veeleer dan vorm te geven aan een gemeenschapsproject (of daar een poging toe te doen), verwordt de politieke democratie tot een markt van politieke items. Men kan deze evolutie eng politiek verklaren: politieke partijen zijn vergeten waarvoor ze staan en nog enkel belust op een machtsspel. Dat zou niet onbegrijpelijk zijn. Per slot van rekening willen partijen sociale waarden realiseren door het nemen van overheidsbeslissingen. Ze moeten dus controle krijgen over het staatsapparaat, dus de macht veroveren. Een betere verklaring lijkt mij echter van politiek-economische aard te zijn. In de huidige periode van crisis is het voeren van een onversneden accumulatiepolitiek zo dwingend gewor-

den dat de oude breuklijnen hun fundamenteel karakter hebben verloren.

Ten slotte is er, na de transmutatie en centrisme, nog een prijs die betaald wordt voor het 'verzachten van de excessen van het nationale kapitalisme', nl. de verhoogde vatbaarheid voor rechts nationalisme. Welvaartsstaat én democratie maken het ingroeien van de arbeiders in de (zogezegde) natiestaat tot een normaal verschijnsel. Door de invoering van het algemeen stemrecht, dat zonder zijn agitatie er niet zou gekomen zijn, kan de arbeider als burger deel hebben aan de staat en daardoor een zekere loyaliteit t.o.v. deze staat ontwikkelen. De ontwikkeling van een nationaal bewustzijn staat de ontwikkeling van andere elementen van sociaal bewustzijn niet in de weg [17]. In de huidige periode van crisis is dat echter anders. Via het sociaal pact tussen de nationaal georganiseerde arbeidersbeweging en het nationaal georganiseerde patroonaat en de mede daaruit voortvloeiende welvaartsstaat, is de arbeider nog meer geïntegreerd geworden in de (zogezegde) natiestaat en moet hij nu vaststellen dat een groot aantal leden van de natiestaat niet meer genieten van de welvaart, maar dat vreemdelingen dat wel doen [18].

Ik resumeer. De ervaring van de kernlanden is dat excessen van het kapitalisme zijn afgezwakt (a) onder maatschappelijke druk van onderuit, (b) met als prijskaartje transmutatie (verlies van het vermogen tot zelforganisatie), centrisme (de eis tot economische democratie is geschrapt en de politieke democratie is omgezet in een soort markt) en vatbaarheid voor rechts nationalisme. En laat ons niet vergeten, het concept van de wereldeconomie houdt in dat de rest van de wereld rechtstreeks of onrechtstreeks (door de frustratie van de eigen ontwikkeling) zwaar meebetaald heeft.

Mondiale civiele maatschappij en mondiale elite

Uiteindelijk is het niet zozeer de staat, dan wel een sterke civiele maatschappij die ervoor gezorgd heeft dat het 'nationale kapitalisme' zijn meest kwalijke trekken heeft verloren. Kunnen we er dan iets op tegen hebben dat de Groep van Lissabon uitkijkt naar de mondiale civiele maatschappij om het sluiten van bovenvermelde

maatschappelijke contracten af te dwingen? Die mondiale civiele maatschappij is "de uitdrukking van de in hoge mate op moraal en menselijkheid geïnspireerde vormen van sociale bemiddeling in de huidige wereld". Zij is samengesteld uit de talloze organisaties die op lokaal, nationaal en mondiaal niveau de individuele en collectieve levens- en arbeidsomstandigheden trachten te verbeteren (33). De Groep schrijft haar drie functies toe: zij stelt het opkomende planetaire bewustzijn voor, zij moet in staat zijn de wereldwijde behoeften, aspiraties en doelen vorm te geven en tot uitdrukking te brengen, zij biedt een wereldomvattend potentieel aan politiek innoverend gedrag aan (35-36).

De moeilijkheid met dit concept ligt op drie vlakken. Ten eerste, civiele maatschappijen zijn tot nu toe alleen maar tot ontwikkeling gekomen in samenhang met de uitbouw van efficiënte staatsstructuren. In die zin moet men betwijfelen of het wel verantwoord is te spreken van een 'mondiale civiele maatschappij'. Ten tweede, politieke partijen zijn uit het gezichtsveld verdwenen. Van de mondiale civiele maatschappij wordt 'politiek innoverend gedrag' verwacht. Daar is als dusdanig niets op tegen, maar wie de Belgische politiek kent, zal toch onvermijdelijk denken aan de parallelle circuits van politieke besluitvorming, die voordelen hebben, maar ook nadelen, met name een democratisch deficit [19]. Ten derde, indien de mondiale civiele maatschappij de druk van onderuit uitoefent waarover ik het in de vorige paragraaf had, dan rijst de vraag wat ditmaal de prijs zal zijn. Die vraag komt bij de Groep vanzelfsprekend niet op, omdat hij de ervaring van de kernlanden niet analyseert.

Die vraag dringt zich des te meer op omdat naast de mondiale civiele maatschappij de Groep ook nog de mondiale elite vermeldt als een sociale actor die de ontwikkeling van maatschappelijke contracten moet schragen. De Groep creëert op die manier een hybride situatie. Het kenmerk van de elite is dat zij zich weet te onttrekken aan de controle van de rest van de maatschappij. Zij bestaat dankzij een elitaire consensus. Een van de factoren in de consensusvorming is de bevoogding van de massa door de elite. De consensus heeft de pretentie het enig getolereerde ge-

ijkte politieke handelingspatroon te leveren [20]. De elite maakt dat de ideeën van de heersende klasse inderdaad de heersende ideeën in de samenleving zijn. Wanneer er een mondiale elite bestaat, dan propageert zij zonder meer de ongebreidelde concurrentie. Daarop doelt de Groep uiteraard niet. De Groep heeft het in feite over een tegen-elite, want het betreffende waarde-systeem druist tegen de ongebreidelde concurrentie in. De (tegen-)elite omvat immers "de generatie van ... industriëlen, zakelijke leiders en managers ... met een humanistische visie en een groot gevoel voor maatschappelijke verantwoordelijkheid" en "de nieuwe generatie van politici en goed getrainde ambtenaren die in groten getale de ideologie en principes van de liberale markteconomie aanhangen, zonder daarbij de gevangenen te zijn van de extreme vormen die deze ideologie heeft aangenomen" (37-38). Krachtens de ervaring van de kernlanden komt het echter aan de civiele maatschappij toe een tegen-elite te creëren. Wil deze niet kwalijke trekken van de elite vertonen en wezenlijke veranderingen teweegbrengen, dan mag zij door de elite aan het bewind niet gecoöpteerd worden. Dat is nochtans in de kernstaten telkens weer gebeurd. Het is nu eenmaal, zo zegt Dewachter, het kenmerk van de 'handige' elite haar consensus aan te passen aan een al te sterk geworden oppositie [21]. Ik spreek van 'wezenlijke veranderingen'. Het sociaal contact, hoe belangrijk ook, bracht geen wezenlijke veranderingen in de werking van het kapitalisme. Het is maar kunnen ontwikkeld worden, omdat het het beslissingsrecht over de investeringen in de handen van het patronaat heeft gelaten. Dat is precies een van de oorzaken waardoor de mondialisering is kunnen geschieden onder de vorm van een ongebreidelde concurrentie.

De Groep zegt wel dat hij niet wil betuttelen. Maar dat doet hij ipso facto wanneer hij nalaat te vragen naar de ervaringen van diegenen die de uitwassen van de ongebreidelde mondiale concurrentie aan den lijve ondervinden. Ik vrees dat op Grenzen aan de Groei dezelfde evaluatie van toepassing is als die die Wallerstein gemaakt heeft van het rapport-Brandt: "An appeal of the liberals among the powerful to their compeers to

make reforms in the interest of equity, justice, and heading off worse has never had any significant effect in the past several hundred years except in the wake of direct and violent rumblings by the oppressed, and it will have no more effect now" [22].

De lat moet hoger

De Groep van Lissabon heeft de zaken onvoldoende geanalyseerd en doorgedacht. De lat moet hoger gelegd worden. Hoger nog dan uit dit artikel hopelijk blijkt. Want ik ben niet doorgestoten tot het niveau van de verklaring waarom de kernlanden nu die bepaalde ervaring hebben opgedaan: het niveau van de analyse van de accumulatie van het kapitaal en de economische geografie daarvan, het niveau van de vraag of de schets van internationalisering-multinationalisering-mondialisering met de daarbijhorende verhouding tussen staat en onderneming wel een adequate conceptualisering is. Staten hebben al altijd met elkaar geconcentreerd om mobiel kapitaal binnen hun grenzen te krijgen en te houden. De mondialisering is samengesteld uit lokale ontwikkelingen met actoren die een uiteenlopende actieradius hebben en actief zijn op verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Vandaar dat men ook geen alternatief kan verwachten. Wel is het binnen de opzet van dit artikel mogelijk iets te suggereren in verband met de organisatie van de civiele maatschappij rond breuklijnen. Natuurlijk zijn niet alle politieke partijen georganiseerd rond fundamentele tegenstellingen. Degene die dat niet zijn, kennen doorgaans maar een voorbijgaand of gering succes. Maar hoe verklaart men dan het succes van extreem-rechtse partijen zoals het Vlaams Blok, die problemen op het niveau van de burenruzie opblazen tot maatschappelijke tegenstellingen? En wat moet men aanvangen met de opvatting over de nieuwe breuklijnen, die hier en daar de kop opsteekt? Laten wij wel wezen, breuklijnen betreffen fundamentele tegenstellingen, zoals diegene die in het leven geroepen of op de voorgrond gebracht werden door de opbouw van de (zogezegde) natiestaat en wat men de industriële revolutie noemt. Slechts twee nieuwe tegenstellingen zijn naar mijn mening van dit kaliber. Alleen zij hebben betrekking op de

problemen in het leven geroepen of op de voorgrond gebracht door iets zo ingrijpends als de vorming van natiestaten en de industriële revolutie, nl. de mondialisering. Ik heb het over (a) de tegenstelling gedefinieerd door de oplossing die men voorstaat voor milieuproblematiek en (b) de tegenstelling waarvan het succes van extreemrechtse partijen dan toch een symptoom kan zijn: hoe organiseert men een samenleving zodanig dat migratie geen probleem meer is. Doet men dat door een vesting rond die samenleving te bouwen (en 'ongewenste' migranten dus te weren) of doet men dat op zo'n manier dat mensen hetzelfde recht op wereldwijd vrij verkeer verkrijgen als het kapitaal en de goederen dat nu reeds hebben. Ik vermoed dat dit alles te maken heeft met de breuklijn arbeid-kapitaal, maar dan geprojecteerd op mondiale schaal. Ik vermoed ook dat dan zal doorgestoten worden tot wat uiteindelijk de Groep zelf "de dominante factor van de economische en de socio-politieke macht" noemt: de eigendom van en de toegang tot de controle op het kapitaal, een factor die de Groep in zijn discours over maatschappelijke contracten door het gebrek aan een adequate analyse naar mijn smaak teveel uit het oog heeft verloren.

- [1] K. Marx, *Het Kapitaal, een kritische beschouwing over de economie*, Bussum, W. de Haan, 1970, 2de druk, blz. 458.
- [2] De Groep van Lissabon onder voorzitterschap van Riccardo Petrella, *Grenzen aan de concurrentie*, Brussel, VUBPress, 1964, blz. 135.
- [3] Getallen tussen haakjes verwijzen in het vervolg naar de bladzijde in De Groep van Lissabon, *op.cit.*
- [4] Dit citaat is meteen een voorbeeld van het inflatoire gebruik van de term 'natie' door de Groep.
- [5] Deze opvatting van de wereldeconomie als een wereldsysteem van geografische arbeidsverdeling tussen kern-, semiperifere en perifere gebieden is ontleend aan Wallerstein, leerling van Braudel (die zelf nadien ideeën van Wallerstein is beginnen overnemen). De globalisatie-these van Modelski was bedoeld als alternatief voor Wallersteins opvattingen, in de eerste plaats om te kunnen aantonen dat economische processen en politieke processen meer van elkaar gescheiden zijn dan Wallerstein voorhoudt. Voor Wallerstein ontstond de kapitalistische wereld-economie, die hij ook het historische kapitalisme noemt, in de periode 1450-1640 (de lange zestiende eeuw van Braudel) en bleef deze tot het midden van de achttiende eeuw beperkt tot Europa (Rusland en het Ottomaanse Rijk niet inbegrepen) en de Europese kolonies in Amerika. Er waren ook handelsbetrekkingen, hoofdzakelijk van het type koningshandel, met wat Wallerstein externe

arena's noemt. Nadien heeft de wereld-economie zich dan over de gehele aarde uitgebreid.

- [6] Zij het dat Oost-Azië semiperiferiesch wordt en de polarisatie tussen kern en periferie toeneemt (hetgeen door de Groep triadisatie en ont koppeling wordt genoemd).
- [7] United Nations Centre on Transnational Corporations, *World Investment Report 1991, The Triad in Foreign Direct Investment*, New York, United Nations, 1991, blz. 38.
- [8] De realiteit is wel ingewikkelder dan ik hierna, met gebruik van de breuklijnentheorie en al te summere samenvattingen van andermans opvattingen over het ontstaan en de aard van de welvaartsstaat en van de democratie, laat uitschijnen. Ik ben er echter van overtuigd dat de belangrijke afwijkingen behoren tot de categorie van de uitzonderingen die de regel bevestigen en niet tot de categorie van de uitzonderingen die de regel ontkrachten. Voor de organisatie van de West-Europese partijstelsels rond breuklijnen, zie J. Vanlaer, *200 millions de voix: une géographie des familles politiques européennes*, Bruxelles, Société Royale Belge de Géographie, 1984.
- [9] De civiele maatschappij is samengesteld uit alle mogelijke bewegingen, verenigingen en samenwerkingsverbanden die zich organiseren rond strijdpunten van de meest uiteenlopende aard (levensbeschouwing, cultuur, milieu, rechten van minderheden, loonvorming, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs enz.). Ertoe behoren ook de zogenoemde sociale partners, die civiele maatschappij en economie met elkaar verbinden, en de politieke partijen, die civiele maatschappij en politiek met elkaar verbinden.
- [10] P.J. Taylor, Party systems, in: T. Unwin, ed., *Atlas of World Development*, Chichester, John Wiley & Sons, 1994.
- [11] Het is op deze wijze dat Wallerstein conservatisme, liberalisme en socialisme omschrijft (I. Wallerstein, *After Liberalism*, New York, The New Press, 1995).
- [12] D. Reuschmeyer, E.H. Stephens en J.D. Stephens, *Capitalist Development and Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1992.
- [13] Ik heb deze omschrijving van de welvaartsstaat uit een bespreking van H. Deleek, *De Architectuur van de Welvaartsstaat*, door André Mommen, maar ik vind de referentie niet meer terug.
- [14] In de niet-pejoratieve betekenis van het woord. De denkbeelden over de problemen die in een staat van het type liberale cum sociaal-democratie zijn opgelost en over het onderscheid accumulatiepolitiek en electorale politiek zijn voor een groot deel ontleend aan P.J. Taylor, *Political Geography, world-economy, nation-state and locality*, Harlow, Longman, 3rd ed., 1993.
- [15] Ph. Cooke, *Theories of Planning and Spatial Development*, London, Hutchinson, 1983, blz. 254-255.
- [16] Alleen het rangschikken van wat tot nog toe extreem-links wordt genoemd, is een moeilijkheid. Politieke democratie staat daar immers niet direct op de agenda.
- [17] E. J. Hobsbawm, *Natie en nationalisme sedert 1780: streven, mythe en werkelijkheid*, Amsterdam, Jan Mets, 1994.
- [18] E. Deslé in E. Deslé en A. Martens, ed., *Gezichten van hedendaags racisme*, Brussel, VUBPress, 1992.

[19] L. Huyse, De Belgische ziekte. In: *De Nieuwe Maand*, 1981 (jg.24), blz. 322-331; Evenwichtsoefeningen op het slappe koord. In: *De Nieuwe Maand*, 1985 (jg.28), nr. 2, blz. 24-30; Democratie, hoe maakt u het. In: *De Nieuwe Maand*, 1985 (jg.28), nr. 3, blz. 15-21.

[20] W. Dewachter, *Besluitvorming in politiek België*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1992. Dewachter geeft volgende definitie van elitaire consensus: "het ge-

heel van waarden en normen die richtinggevend zijn inzake beleid, die de elite gemeenschappelijk heeft en die noodzakelijk moeten worden overgenomen om tot de elite geselecteerd te worden" (blz. 322).

[21] W. Dewachter, *op.cit.*, blz. 328.

[22] I. Wallerstein, *Geopolitics and geoculture, essays on the changing world system*, Cambridge, CUP, 1991, blz. 101.